

Oldřich Sirovátka

Jak je udělána anekdota

Mezi folklórními vypravěčskými žánry stojí anekdota, vtip svým rozsahem na konci této řady. Je to nejmenší, nejkratší vypravěčská forma, je to, dalo by se říct, vypravěčská miniatura. Tím se podstatně odlišuje od humorky, švanku, který je anekdotě nejbližší. Na to už poukázali mnozí badatelé a sběratelé. J. Š. Kubín, když srovnával oba žánry, nazval je "bliženci" a rozdíl viděl v tom, že prý anekdota "má děje sotva na dlaň a hledí tudíž rázem uhodit na vtip", zatímco humorka může "šířeji roztáhnout lokty".¹ Humorka náleží mezi útvary vysloveně epické: rozvíjí příběh do více dějových zákrutů, zápletek a epizod, její figury se vyvíjejí. O humorce se říká, že spočívá na událostech. Naproti tomu anekdota, vtip se vybíjí v jednom jediném výjevu, v jediné konfliktní situaci, a tu okamžitě řeší:

Pán se vrací. Nachází manželku ponořenou v četbě poezie: "Drahoušku, strávila jsem tak krásnou hodinu s Vrchlickým."

"Vidím, vidím, zapomněl si tady klobouk."

x x x

"My lady, v knihovně je lupič," hlásí sluha James lady Elsi. "Ano, a co čte?"

x x x

To taky znamená, že anekdota je chudá na postavy. Anekdota vystačí většinou se dvěma nebo třemi figurami, větší obsazení je zcela výjimečné. Anekdota probíhá - aspoň ve většině případů - jako malý příběh a hlavně jako dialog mezi dvěma třemi postavami:

Po ulici jde pán a tleská.

"Pročpak pořád tleskáte?" ptá se ho jiný chodec.

"Plaším krokodýly."

"Vždyť tady žádní nejsou."

"Samozřejmě. Protože tleskám."

x x x

"Jestli vyhraje na los," uvažuje tatínek,

"koupíme si auto. Ty, maminko, si sedneš vedle mne, kluci dozadu a vyjedeme si na výlet."

"Já si sednu dopředu, já bych tam chtěl sedět," volá Petřík. "Ne, já tam budu sedět. Tati, že tam budu sedět?" překřikuje ho Michal.

"Ticho!" okřikne je otec. "Nebo vás oba vysadím."

x x x

Málokterý folklórní žánr má tak bezprostřední a přímý vztah ke skutečnosti jako právě anekdota; to vidíme zejména u vtipů zaměřených sociálně, politicky nebo vůbec kriticky. Všichni víme, jakou úlohu hrála protinacistická anekdota za poslední války a že vlastně byla hlavním folklórním žánrem, v němž se projevil antifašistický postoj českého lidu.² Anekdota ukazuje věci, lidi a vztahy jakoby pod lupou, neboť extrémně vyhrocuje rozpory, hyperbolizuje vady, přehání situace.

Přesto anekdota náleží k žánrům fantazijním. Používá stejných principů jako kouzelná, fantastická pohádka, staví totiž na výmyslu, na umělecké fikci. Náznorně se to projevuje u těch anekdot, které vycházejí z fiktivní nebo imaginární situace. V nich se setkává - jako třeba v protektorátních vtipcích - Hitler se Stalinem nebo Churchilllem, nebo podle literární licence vystupují svatí, Pánbůh a andělé, anebo zvířata konají a jednají jako lidé:

Modlí se pobožný McBain:

"Pane Bože, udělej zázrak. Dej mi, abych aspoň jedenkrát v životě vyhrál!"

Tak se modlí rok, dva, deset let. Po dvaceti letech se ozve z nebe hlas:

"Milý synu, musíš si aspoň koupit los."

x x x

Setkali se dva kapři ve vodě.

"Proč jsi tak smutný, příteli?"

"Nevím. Ale nechtěl bys mne rozveselit? Vypravuj mi něco veselého."

"To nejde."

"Proč?"

"Copak ryby mluví?"

x x x

Anekdota není reálným zrcadlem událostí. Příběhy simplifikuje a stylizuje pouze v nejhrubších rysech. Anekdota je spíš symbolem nebo ještě lépe metaforou skutečnosti. Neusiluje o pravdivost nebo pravděpodobnost situací a detailů, nýbrž se snaží, aby vyjádřila směšné stránky věcí, lidí a lidských vztahů. Vyprávěči anekdoty jde o to, aby byl pravdivý smysl toho, o čem žertuje, co zesměšňuje a paroduje, proti čemu se ironicky obrací.

Lidové pohádky vyprávějí o rekovných a odvážných činech princů a jiných hrdinů; princezny a dívky v pohádkách mají čisté, věrné a dobrotivé srdce a bývají nad pomyšlení krásné. Naproti tomu anekdota uznává naprosto jiné ctnosti: dává totiž přednost rozumu, intelektu. Proto anekdota ráda ukazuje ty situace, v nichž intelekt vítězí nad hloupostí, důvtip nad prostomyslností, chladná rozvaha nad bezhlavostí.

Jako názorný příklad lze citovat třeba všecky anekdoty a švanky o občanech města Kocourkova a jiných podobných míst. Anekdota dává lidem víru, že chudák vždycky přechytračí boháče, cikán faráře, prostý člověk z ulice studovaného pána nebo dítě dospělého - mají-li dost filipa:

Učitelka nemůže Jirku naučit, kolik je pětkrát pět. Když už se s ním dost natrápila, vytáhla pětikorunu, dala ji Jirkovi a řekla:

"Na. A jdi si do lékárny koupit rozum."

Jirka vezme pětikorunu a jde. Ale u dveří se obrátí a zeptá se:

"A mám říct, že je to pro vás?"

x x x

"Maminko, je to pravda, že střepy přinášejí štěstí?"

"Říká se to."

"Tak to my budeme mít štěstí fůru. Já jsem rozbil okno."

x x x

Vlastně každá anekdota je chválou rozumu, každá straní intelektu. Nejvlastnějším hrdinou anekdoty je totiž vypravěč: ten ví a zná víc než všecky postavy anekdoty, vypravěč stojí nade všemi.

Zatímco humorka, švank rozvíjí děj, příběh, akci, rozprává větší nebo menší zápletku, anekdota žije více ze slova a z jazykové hry, má verbální povahu. Podle H. Bausingera "švank staví více na factum, anekdota více na dictum".³ Tento rozdíl mezi oběma vyjádřil pregnančně K. Čapek ve statí K přírodopisu anekdoty: "Skoro všecky anekdoty jsou v podstatě verbální; neřeší se činem, nýbrž slovem; je to miniaturní

dialog nebo situace vyvrcholená nějakou reakcí 'v řeči přímé'. Po té stránce anekdota nenáleží do literatury epické, nýbrž dramatické; je to komedie zredukovaná na několik vteřin. Vtip, anekdota a slovní hříčka nejsou hra s věcmi, nýbrž hra se slovy."⁴ Proto slovo hraje v anekdotě významnou roli. Řešení vtipu tkví velice často na jazykové hře - na kalambúru, na dvojznačnosti slov a úsloví, na nepravých překladech z jednoho jazyka do druhého atd.⁵

"Paní sousedko, byla jste už na Štrbském plese?"

"Ne, my s manželem chodíme jenom na zahrádkářský."

x x x

"Paní, vy jste artistka?"

"Ne. Jak jsi na to, Tomášku, přišel?"

"Náš táta říkal, že vždycky, když k nám přijdete, tak začne cirkus."

x x x

"Promiňte, pane doktore, že se musíte namáhat tak daleko, abyste se přišel podívat na mého muže..."

"To nevadí, já mám nedaleko od vás stejně ještě jednoho pacienta. Alespoň tak zabiju dvě mouchy jednou ranou!"

Účin anekdoty vyplývá především a zejména z pointy: ta je ústředním a definitivním bodem anekdoty. Většina anekdot se dostává k pointě bez oklik, po jedné nebo dvou replikách, to znamená, že řešení anekdoty přichází bezprostředně a přímo. Právě v tomto okamžitém efektu^{je} působivost a překvapivost vtipu.

"Půjčil bys peníze dobrému příteli?"

"S radostí, ale řekni sám, kde najdeš dobrého přítele?"

x x x

Komorník vpadne neobvyklou rychlostí do komnaty svého pána a vykřikne:

"Sire! V jídelně hoří!"

Lord Leslie vzhledne od knihy a řekne klidně:

"Nevadí. Mohu večeřet v přijímacím salónu."

Že anekdota směřuje k pointě jako ke svému hlavnímu cíli, ukazují ty případy, kdy vypravěč stupňuje napětí a pointu oddaluje. Tím ještě líp vyzní konečné překvapení.

Umíral pan Geduldiger. Na rozhraní života a smrti tázal se slabým hlasem:

"Irmo, moje manželko, jsi u mne?"

"Jsem u tebe, Ignác."

"A Richard, můj syn, je také u mne?"

"I Richard je u tebe."

"A Fanyinka, moje dcera, je u mne?"

"I Fanyinka je u tebe."

"A Freudenfels, příručí, je u mne?"

"I Freudenfels je u tebe."

Náhle zařval umírající strašným hlasem:

"Všichni jste tady - a kdo zůstal v krámě!"

x x x

U přístavu čeká na lorda věrný sluha John.

"Co je nového, Johne?" ptá se lord Eduard.

"Celkem nic, vaše lordstvo."

"Půl roku trávím mimo Anglii, a nic se nestalo nového?"

"Snad jen to, že kos, který denně zpíval na javoru pod vaším oknem, již nezpívá."

"Mohl byste mi říci, proč nezpívá?"

John odpovídá:

"Protože javor už neexistuje."

"Proč neexistuje, Johnne?"

"Shořel, vaše lordstvo."

"Proboha, kdy?"

"Ten den, kdy shořel váš zámek."

"Můj zámek shořel, Johnne?"

"Ano, ten den, kdy lady Victorie upadla
v ložnici s hořícím svícem v ruce."

"A proč upadla, Johnne?"

"Zřejmě v rozčilení, vaše lordstvo."

"Ona se rozčílila?"

"Ano, když se polekala, že ji někdo viděl
s tím vousatým podkoním."

"Ale to přece není vůbec nic nového, Johnne!"

"Vždyť jsem přece říkal, vaše lordstvo, že
celkem není nic nového."

Zejména často se v anekdotách vyskytuje trojnásobné oddalování pointy; přitom toto trojnásobné opakování někdy mívá formu gradace. Forma triády, jak víme, se objevuje v pohádkách (tři bratři, tři úlohy pro pohádkového hrdinu, tři draci atd.), vyskytuje se také v lidových baladách. Trojnásobné opakování dává anekdotě pravidelný geometrický řád.

Za poslední války se vyprávěla tato anekdota:

Pánbůh chodil po zemi a navštívil Stalina. Ten byl až po krk ve vodě.

"No, pane jo, tys v tom pěkně zkejs!"

"Nevadí, Otče, však já se z toho dostanu."

Pak šel Pánbůh k Churchillovi. Ten byl ve vodě po ramena.

"Ty na tom nejseš taky zrovna moc skvěle,
Winstone."

"Nejsem, nejsem, Bože, ale dostanu se z toho."

Pak šel Pánbůh k Hitlerovi. Ten byl ve vodě jen po kotníky.

"A sakra, Adolfe, ty seš na tom moc pěkně."

"Jo," povídá Hitler, "to ale stojím Mussolinimu na hlavě."

Mezi anekdotami lze rozlišit několik různých forem. Nejčastěji se vyskytují anekdoty dějové. Forma "dějové" anekdoty se vyskytuje ve všech námětových okruzích, které v tradici známe, a mohli bychom ji považovat za "vlastní", "klasickou" formu vtípu. Taková anekdota předvádí jednoduchou konfliktovou situaci, malý dialog, v němž vystupují dvě tři figury: po jedné nebo více otázkách následuje překvapivá pointa jako definitivní řešení. Dějová situace má naprosto jednoduché kulisy: "Malá Miluška pláče. Paní, která jde kolem..." "Odsouzenec k smrti stojí pod šibenicí a soudce se jej ptá..." "Otec vysvětluje synovi..." Méně často se objevují anekdoty, které potřebují rozvitější úvod:

Vévoda z Morby se v klubu poněkud ovlivní alkoholem - a jak je jeho zvykem - pozve své přátele na malou noční exkurzi do svého paláce. Pyšně jim ukazuje své stáje, své chrty, své komnaty. Otevře taky dveře do ložnice a s velkým gestem ukáže na dvojici mladých lidí v přepychovém lůžku:

"A zde je, pánové, ložnice mé choti. Ta krásná spící dáma, to je moje choť, a ten džentlmen vedle ní - to jsem já!"

x x x

Tři přátelé hrají mariáš. Starý Freudfeld vylicitoval betla, ale vtom ho ranila mrtvice a byl na místě mrtev. Jeho přátelé jsou dojati. Po chvíli se

zvedl pan Kraus a povídá:

"Musím se podívat, jestli nebožtík Freudfeld neměl toho betla vyloženého. Já jsem mu chtěl dát na něj flek."

Často však takový úvod chybí a celá anekdota se omezuje pouze na dialog:

"Já nesnáším jízdu proti směru jízdy."

"Tak sis měl s někým vyměnit místo."

"To právě nešlo, byl jsem v kupé sám."

Poměrně častou formou anekdoty je anekdotická hádanka neboli "nepravá" falešná hádanka. Řešení položené hádanky je nejen překvapivé a nečekané, ale také nekorektní. Takové anekdoty jsou od samého počátku komponovány jako vtip a sama úvodní otázka nahrává na vtip, na komickou odpověď, na žertovné řešení. Zejména v lidové tradici uplynulých desetiletí jsou anekdotické hádanky oblíbeny, i když se vyskytovaly už ve starší tradici.

"Víš, kdy bude konec války?"

???

"Na Silvestra."

"Jak to?"

"Všichni budou bojovat až do posledního."

x x x

"Víš, co je kamarádství?"

???

"Když se vrací německý voják z dovolené na východní frontu a celá armáda mu jde 500 km naproti."

x x x

"Víš, že je zakázaný přístup na Petřínskou rozhlednu?"

"A proč, hergot?"

"Protože se lidi odtud dívají už na Rusy."

Některé anekdoty přecházejí do jiných forem. Tyto anekdoty bychom mohli nazvat souhrnně anekdoty aforistické; mají totiž povahu aforismu a podobných druhů - sentencí, přísloví, paradoxů, dětských, školních, úředních a jiných "perliček", zvláštních nápisů a písemných projevů. Tyto vtipy se také s nimi stýkají a prolínají. Dost často se objevují v různých sbírkách anekdot a zřejmě jsou jako anekdoty nebo forma blízká anekdotám chápány. Nemají však vyhraněnou a příznačnou formu jako anekdoty "dějové" nebo anekdotické hádanky a rozplývají se v jiných folklórních a jazykových projevech.

"Dvojženství je jediný trestný čin, který je zároveň i trestem."

"Literární kritik je člověk, který může najít v díle i takové myšlenky, o nichž sám autor nevěděl, že tam jsou."

"Jediná věc, která se dá dělat bez peněz, jsou dluhy."

"Dívky se sice nevdávají tak brzy jako dříve, ale za to se vdávají častěji."

"Nejvíce se asi nudí při striptýzu nudista."

x x x

Jeden časopis vypsál pro své čtenáře soutěž.

Druhá cena: Cesta do Paříže s manželkou.

První cena: Cesta do Paříže bez manželky.

x x x

Pan Novák píše z dovolené:

"Milá Marie, protože nemám co dělat, tak Ti
píšu, a protože nemám co psát, tak končím.
Tvůj Pepa."

x x x

"Baba babě - a hned sú z jehly hrabě."

"Dyž dobře selže - jako dyby pravdu pověděl."

"Dva hlupí jednoho chytrého uživjá."

"Opilý se prospí, ale blázen nikdy."

x x x

Ze skotské kuchařské knihy:

"Vaječná omeleta: Vypůjčte si pět vajec..."

x x x

"Skotové chodí v sukni bez ohledu na pohlaví."

"Černé mraky vznikají vypařováním špinavé vody."

Zvláštní odrůdou této formy jsou vtipy veršované, většinou krátké dvouveršové, čtyřveršové epigramy. Rytmus a zejména rým dávají těmto prûpovídkám výraznost a důraznost a kolují mezi lidmi, protože se snadno pamatují. Tak čeští vojáci za první světové války psali na vagóny, které je odvážely na frontu:

Červený šátečku, kolem se toč,
my jedem na vojnu, nevíme proč.

Podobně v té době se objevovaly na zdech a plakátech výsměšné verše:

Svatý Václave, chop se meče!
Už nám do bot teče.

x x x

Anekdota je, jak jsme řekli, nejkratší vypra-

věčský druh. To působí různě na její život, kolování mezi lidmi i na její poetiku. Když se vtip vykládá, nevyžaduje dlouhou a velkou vypravěčskou příležitost. Anekdotu můžeme vyprávět při krátké přestávce v práci, když čekáme na autobus, na tramvaj, v čekárně u lékaře, při jízdě vlakem; anekdoty přijdou na přetřes, když se setkáme se známými nebo něco ve společnosti slavíme. Vypravěčské situace jsou časté, pestré a prostší než u jiných druhů lidové prózy, u pohádek, pověstí, povídek ze života.

Anekdota vyrovnává krátký rozsah především tím, že se vtipy vyprávějí většinou v sériích, že je lidová tradice cyklizuje, že je rozprádá do širších okruhů.⁶ Když se ve společnosti začnou anekdoty vyprávět, většinou nezůstane jen u jedné, hned přichází druhá, třetí..., desátá... Vtipy také vznikají a udržují se při životě nikoliv ojediněle a samostatně, nýbrž v námětových cyklech. Proto právem mluvíme o vtipech dětských a "zvířecích", o anekdotách erotických, o "šibeničním" humoru, o rybářské a myslivecké "latině", o kocourkovských vtipech, o anekdotách z blázince atd.⁷ Někdy si ještě lidová tradice pro podobné anekdoty vytvořila vyhraněný komický typ; ten jako spojující článek působí pro jednotlivá čísla a vrací se a rozvíjí v různých anekdotách. Tak třeba v české válečné protektorátní anekdotě se jako komické typy objevovaly figury např. Spejbla a Hurvínka, herce Vlasty Buriana nebo dokonce Jozéfka Melhoby, známé jevištní a literární figurky.

Literatura

1. K u b í n J.Š.: Lidové humorky. Praha 1948, s. 9.
2. S i r o v á t k a O.: Nad lidovou protektorátní anekdotou. Národopisné aktuality 12, 1975, s. 189-198.
3. B a u s i n g e r H.: Formen der "Volkspoesie". Berlin 1968, s. 131-141; R ť h r i c h L.: Der Witz. Seine Formen und Funktionen. 2. vyd. München 1980, s. 9.
4. Č a p e k K.: K přírodopisu anekdoty. Marsyas čili Na okraj literatury (1919-1931). Praha 1971, s. 49.
5. J í l e k F.: Vtipná čeština. 3. vyd. Praha 1967.
6. L e š č á k M. - S i r o v á t k a O.: Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti. Bratislava 1982, s. 220-221.
7. Nejrozumnější okruhy lidových vtipů probírá důkladně R ť h r i c h L.: Der Witz. 2. vyd. München 1980, s. 41-216.

Soupis pramenů ukázek

Anekdoty lesů, vod a strání. Napsal a sestavil J. Šrnka. Praha 1980.

Anekdoty na rozloučenou. Vybral a sestavil J. Bagár. Praha 1981.

Anekdoty o lordech. Vybrali a uspořádali F. Klimeš a B. Zelenka. Praha 1972.

Anekdoty z protektorátu. Sebral a uspořádal J. Vojtěch. Praha 1975.

J. Dolina: Abeceda humoru. Praha 1972.

J. Hajman: Z fronty a zázemí. Humor českého lidu za války. Praha 1935. Ohníček (33) 1983, (34) 1984, (35) 1985.

K. Poláček: Židovské anekdoty, 3. vyd. Hradec Králové 1967.

Skotské anekdoty. Vybrali a uspořádali F. Klimeš a B. Zelenka. Praha 1972.

1 000 anekdot, vtipů a veselých drobností. Sebral Karel Veselský. Praha 1928.